

В. В. Колода

ИССЛЕДОВАНИЯ ПАМЯТНИКА ЧЕРНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ САЛТОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Черная металлургия была одним из важнейших занятий населения салтовской лесостепи, о чем свидетельствуют как материалы ремесленного центра в урочище Роганина, так и аналогии на Белгородщине (Ездочное, Ютановка) и Харьковщине (Новая Покровка, селище-2 близ Волчанского городища, Старый Салтов). Сочетание выплавки железа с развитым гончарством свидетельствует о неполном выделении железодельного производства (для населения данного памятника) в самостоятельную отрасль хозяйства. В данном случае налицо лишь территориальное обособление этого вида деятельности, что указывает и на тенденцию к социальному обособлению. Дополнительный интерес вызывает и тот факт, что находясь на границе степи и лесостепи мастера Роганинского центра имели экономические связи и с кочевым, и с оседлым миром салтовцев.

V. V. Koloda

THE STUDY OF THE FERROUS METALLURGY RELICS IN THE SALTOVIAN CULTURE

The ferrous metallurgy was one of the most important works for population to the Saltovian forest-steppe, which is confirmed both by findings of the craft centre in the Locality Roganina and by analogues in the Belgorod district (Ezdchnoe, Yutanovka) and in the Kharkov region (Novaya Pokrovka, settlement-2 near the Volchansk city, Stary Saltov). Combination of iron melting and developed pottery shows that iron melting at that time and for population of that region did not exist as a completely independent branch of their economy. That type of activity was only territorially isolated, which demonstrates also the tendency to social isolation. It is also interesting that living on the border between the steppe and the forest-steppe, the craftsmen from the Roganino centre maintained economic relations both with nomadic and with settled population of Saltov.

Одержано 14.04.92

ПОСЕЛЕННЯ ЕПОХИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ В САКСЬКОМУ РАЙОНІ КРИМУ

О. О. Махнева

У публікації аналізуються результати досліджень поселень епохи пізньої бронзи поблизу сіл Михайлівка та Іванівка в Криму.

Ще 1926—1928 рр. південно-західніше с. Михайлівка, в районі колишнього с. Ново-Федорівка С. І. Забніним відкрито поселення епохи середньої і пізньої бронзи. Матеріали, отримані ним при розкопках, зберігаються у фондах Кримського краєзнавчого музею і в краєзнавчих музеях міст Керчі і Феодосії. Поселення з кизил-кобинською керамікою поблизу с. Ново-Федорівка в 1933 р. знайдене П. М. Шульцем¹. У 1977 р. розвідувальним загonom Кримської комплексної експедиції Інституту археології НАНУ проведені розвідувальні роботи в Сакському районі на південь від Сакського озера, метою яких було знайти ці поселення і, по можливості, дослідити². Деяка складність

© О. О. МАХНЕВА, 1996

полягала в тому, що ніяких записів С. І. Забніна стосовно місцеположення поселень, в архівах не збереглося. Досить лаконічні і дані П. М. Шульца. У результаті знайдено лише одне поселення, розташоване на північно-східному березі Сухого Озера, західніше єдиної незруйнованої довосної вулиці с. Ново-Федорівка. Пошукам інших заважали лісові насадження та будівлі.

Відкрита площа, через розорювання культурного шару, не дала можливості отримати значну кількість матеріалу. Верхній шар, що належить до пізньозрубного часу, був майже повністю знищений. Від нього збереглась невелика кількість кераміки. З цього ж місця походить і колекція С. І. Забніна, яка зберігається у фондах музею з позначкою — Сухе Озеро.

Площа поселення близько 2 га. Потужність культурного шару зараз не перевищує 0,3 м. Сліди жител і господарських будівель не збереглися.

Кераміка з поселення по техніці обробки поверхні поділяється на просту і лощену. Проста представлена кухонним посудом — горщиками, сковорідками, мисками тощо. Горщики можна поділити на два типи:

1 — характеризується невисокою дугоподібною шийкою з відігнутим назовні краєм і округлим тулубом. Вони, як правило, орнаментуються наліпним горизонтальним валиком, розташованим у місці переходу шийки в тулуб. Валики в більшості випадків гладенькі, трикутні в розрізі, інколи з пальцевими ямками або насічками, зробленими загостреною паличкою (рис. 1, 1, 3, 5, 7, 9, 10).

2 — посудини мають прямий високий вінчик, край злегка відігнутий, перехід у тулуб невизначений, у місці переходу шийки в тулуб знаходиться горизонтальний, трикутний у розрізі, валик, як правило, гладенький (рис. 1, 4, 11, 12).

Багато на поселенні сковорід із світлої, злегка пористої глини. Вони поділяються на два типи: 1 — представлено сковородами із порівняно коротким, відігнутим назовні бортиком (рис. 2, 8); 2 — сковороди, що мають високий бортик і по формі наближаються до конічних глибоких мисок (рис. 2, 1—7, 9—14, 17).

Сковороди по краю оздоблені орнаментом у вигляді пальцевих ямок або насічок, зроблених загостреним предметом, інколи і бортики посудин мають орнамент, зроблений порожньою трубочкою. Лише одна із посудин має наліпний горизонтальний валик, розташований під краєм, нижче валика — поясок із косих насічок, утворених гострим предметом.

Із тієї ж глини, що і сковороди, зроблені ліпні покривки у вигляді круглих дисків (рис. 2, 15, 18).

Залощений столовий посуд представлено лише фрагментами стінок кубків. Усі вони мають світле лощення. Поверхня їх, як правило, орнаментована наліпами (рис. 1, 13—21), візніми трикутниками, зигзагами, вертикальними і косими насічками або вдавленнями, зробленими порожньою трубочкою. У процентному відношенні лощена кераміка значно поступається перед nelloщеною.

Поселення за керамічним комплексом можна віднести до пізньозрубного часу. Кераміка, аналогічна описаній, поширена на поселеннях білозірського часу в Криму³ і Подніпров'ї⁴.

Поселення поблизу с. Михайлівка.

Весною 1977 р. на північно-західній околиці с. Михайлівка виявлено раніше невідоме поселення епохи пізньої бронзи. Розташоване на рівному полі, що має незначний схил на північ, в бік Сакського озера, на відстані 200 м від околиці села. Площа його близько 3 га, на заході воно обмежене неглибокою балкою, в якій зараз є виходи прісної води. На жаль, майже вся територія поселення на сьогоднішній день розорюється. На поверхні немає ні слідів каміння, ні золистих плям. У профілях водогінних траншей, що перетинають поселення, а також у шурфах залишків жител або ям не виявлено. Культурний шар не перевищує 0,3—0,4 м.

Кераміка поселення поділяється на nelloщену (кухонну) і лощену (столову). Нелощена представлена фрагментами різних горщиків і сковорід. Кілька фрагментів банкової форми (рис. 3, 1, 12, 14) свідчать про те, що такий посуд ще продовжує існувати на цьому поселенні. У той же час найпоширенішими

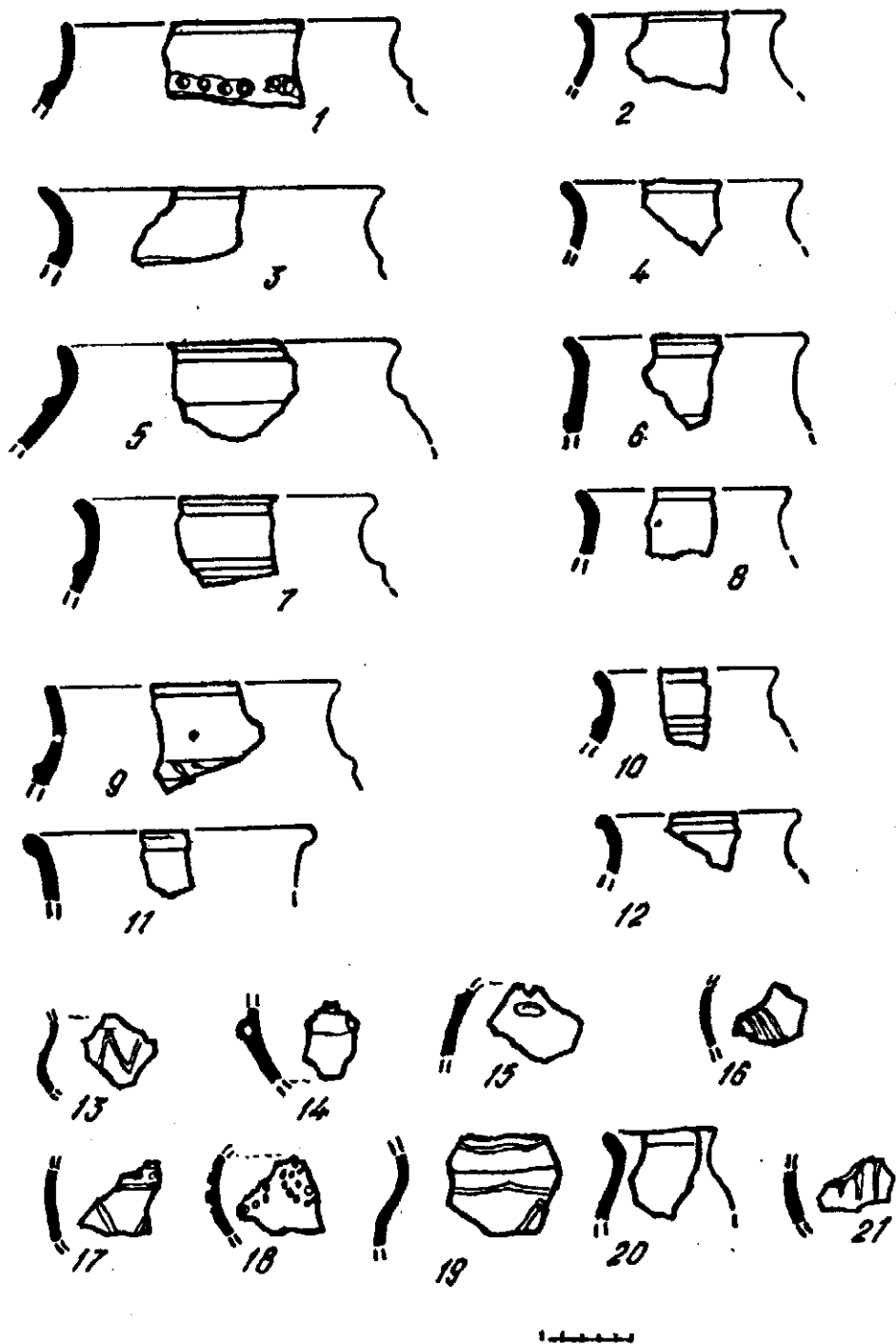

Рис. 1. Ліпна кераміка з поселення Ново-Федорівка.

формами горщиків тут є посуд з опуклим тулубом, невисокою шийкою і відігнутим назовні краєм. Більша частина горщиків має наліпні валики, що знаходяться у місці переходу шийки в тулуб (рис. 3, 3, 5, 7—9). У розрізі валики мають форму овалу або трикутника. Поверхня у більшості з них гладенька, але інколи прикрашена насічками, зробленими гострим предметом, нігтьовими, або пальцьовими вдавленнями. Валики, як правило, не відрізняються масивністю, але зрідка зустрічаються досить великих розмірів

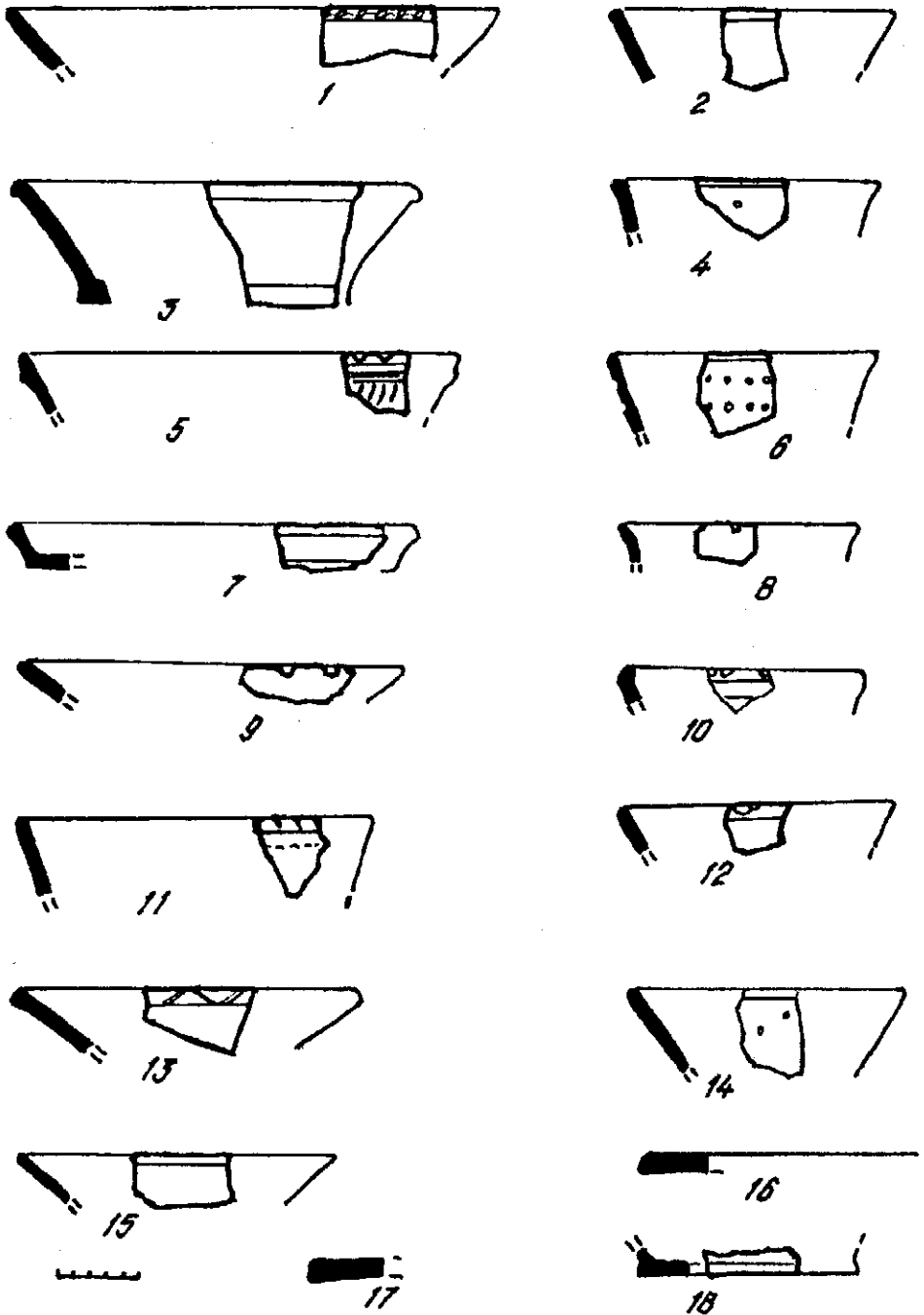

Рис. 2. Лінна кераміка з поселення Ново-Федорівка.

з пальцьовим орнаментом. Інколи горщики прикрашались по плічках горизонтальною смужкою з насічок, розташованих горизонтально з невеликим нахилом (рис. 3, 2), або у вигляді нігтьового орнаменту.

Серед горщиків зустрічаються посудини з прямим вінчиком і відігнутих назовні краєм, перехід у тулуб слабо виділений, у місці переходу — овальний або трикутний у розрізі валик. Цікаві донця нелощених посудин, швидше всього горщиків, прикрашених у місці переходу дна в тулуб пальцьовим орнаментом.

Характерною особливістю кераміки є високо розташований валик. Подіб-

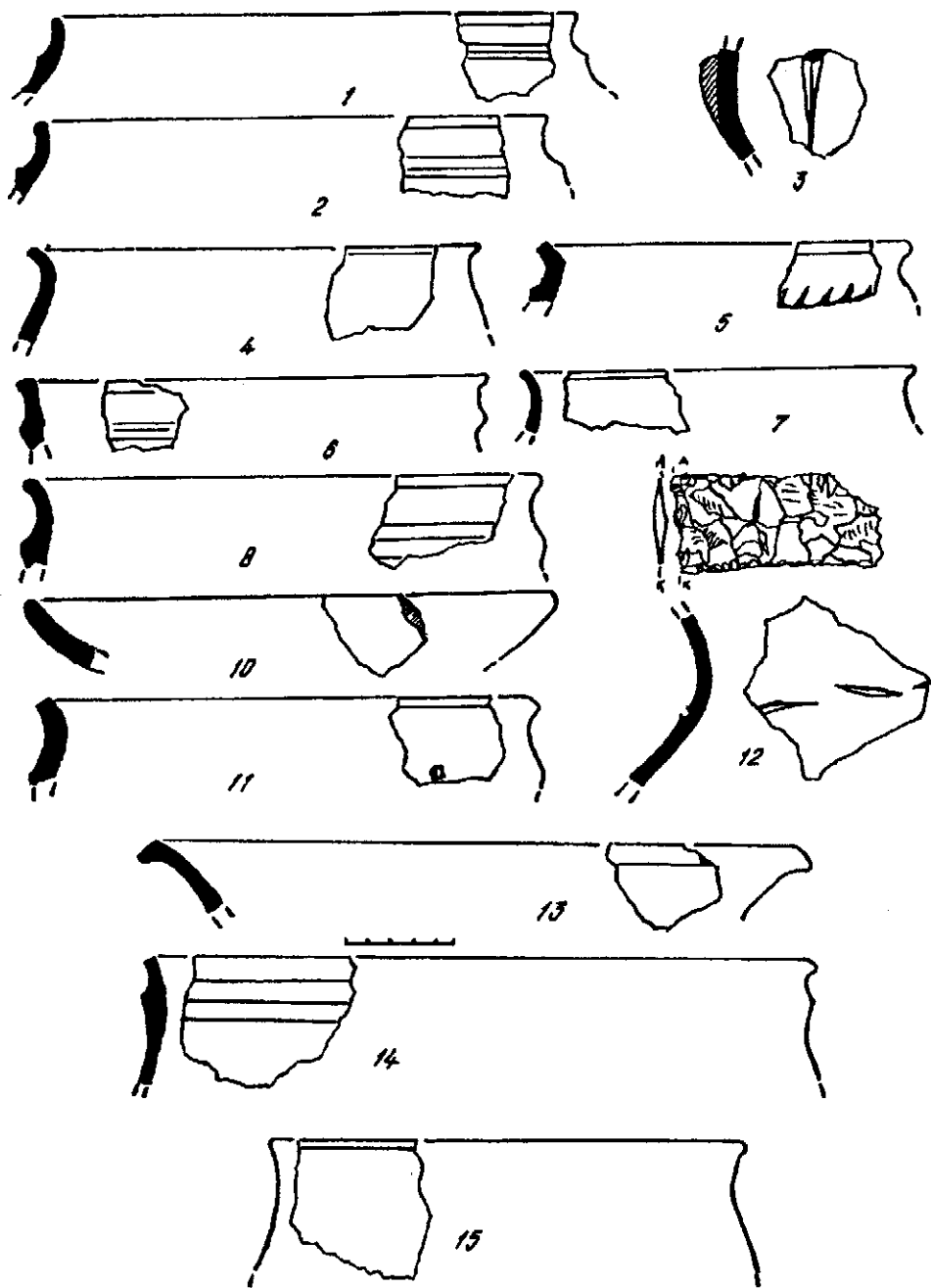

Рис. 3. Знахідки з поселення поблизу с. Михайлівка.

ний посуд зустрічається на сабатинівських пам'ятках Подніпров'я⁵ і Криму⁶. Кухонна кераміка представлена також сковородами і нелощеними мисками.

Сковорди мають нахилений назвний бортик з валикоподібним краєм (рис. 3, 6), орнаментация відсутня. Миски напівсферичної форми, неглибокі, без прикрас (рис. 3, 13). Залощений посуд становить незначний процент і представлений невиразними фрагментами корчагоподібних посудин, інколи з наліпами для упору (рис. 3, 11). Кубків або черпаків на поселенні не знайдено, але окремі фрагменти ручок, не дуже широких у розрізі, дають можливість припустити тут наявність черпаків.

Необхідно відзначити фрагмент нелощеного горщика з червонуватою

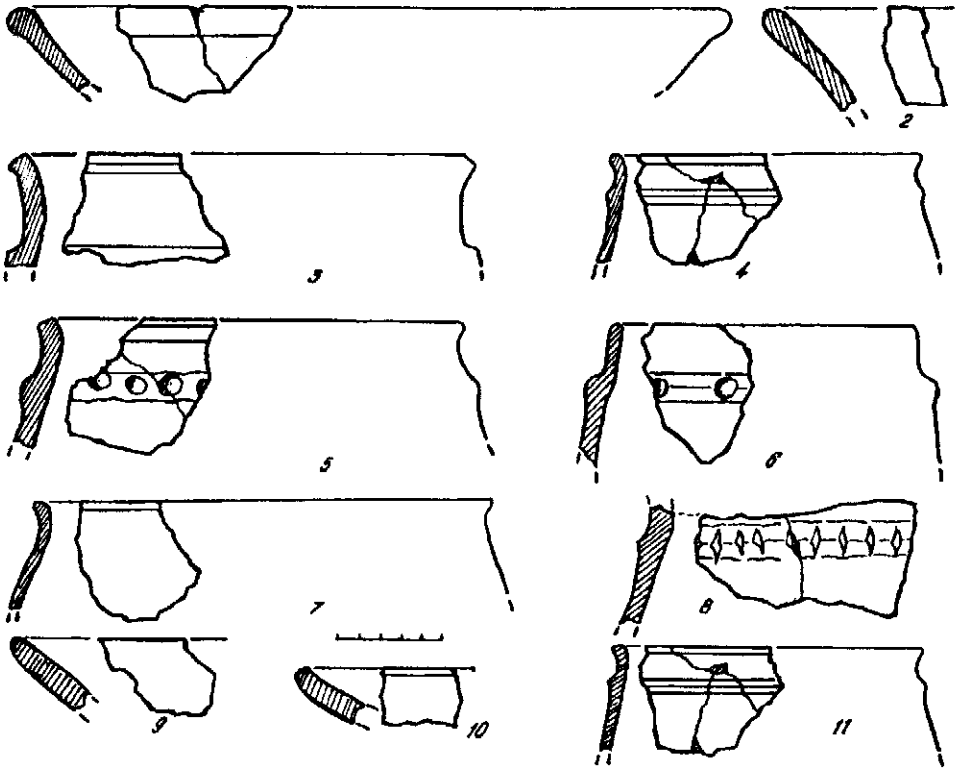

Рис. 4. Липна кераміка поселення поблизу с. Іванівка.

зовнішньою поверхнею, прикрашений горизонтальним наліпним валиком, врізною лінією під ним, нижче — смужка з вертикальних врізних ліній. Розміри уламку не дають уявлень про ширину смужки.

На поселенні знайдені крем'яні знаряддя і уламки кременю. Великий інтерес становить вкладень для серпа підпрямокутної форми — серединний. Його робочий край увігнутий (рис. 3, 4). Середні вкладні характерні для пізньозрубних пам'яток Північного Причорномор'я⁷. Знайдено на поселенні й уламки кам'яних зернотерок.

Загалом весь матеріал поселення відповідає пізньозрубному часу, але за набором кераміки він більш ранній, ніж новофедорівський. Датувати його можна другою половиною XI—X ст. до н. е.

Поселення поблизу с. Іванівка.

За 2 км на схід від с. Іванівка, північніше озера Кизил-Яр, біля північного схилу широкої балки, що тягнеться зі сходу до озера (старого річища р. Салгир), виявлено поселення. Із заходу воно обмежене неширокою короткою балкою, яка в місці з'єднання з основною балкою утворює невеликий мис — західну частину дуже пошкодженого поселення. Площа його невелика — близько 2 га, товщина культурного шару сягає 0,7 м. Шурфування виявили в культурному шарі, найбільш насиченому керамічним матеріалом, розвал каміння — очевидно, залишки кам'яних будівель.

Кераміка тут також поділяється на нелощену (кухонну) і лощену (столову). Нелощена представлена горщиками і сковородами-жаровнями. Знайдено кілька фрагментів посудин банкової форми із злегка відігнутими назовні вінцями (рис. 4, 3, 4, 7, 8). Найпоширенішою формою горщиків тут є посудини з опуклим тулубом, невисокою шийкою і відігнутим назовні краєм (рис. 4, 2, 6). Більша частина горщиків прикрашена наліпними валиками, що оточують посудини у місці переходу шийки в тулуб (рис. 4, 5). У розрізі валики, як правило, трикутні, більшість з них гладенькі, але зустрічаються прикрашені насічками, а інколи нігтьовим або пальцьовим орнаментом (рис. 4, 5).

Орнаментувались горщики і горизонтальною смужкою, утвореною ямковими вдавленнями (рис. 4, 3, 4).

Сковороди різняться масивністю, по краю вінець вони прикрашені пальцьовим орнаментом. Такий посуд характерний для останнього періоду сабатинівської культури і трапляються на білозерських поселеннях⁸ (рис. 4, 9, 11).

Серед nelloщеної кераміки траплялись фрагменти покришок, глина їх така ж, як і в сковородах-жаровнях — світла і досить пориста. Залощений посуд представлений фрагментами корчагоподібних посудин, інколи з наліпами для упору. Знайдені уламки кубків і черпаків, та вони досить невиразні. Значний інтерес становлять поодинокі фрагменти залощених посудин з врізним орнаментом.

Таким чином, кераміка поселення Іванівка також належить до пізньозрубного часу і займає ніби проміжне місце в хронологічному відношенні між Михайлівським і Новофедорівськими керамічними комплексами: кінець X — перша половина IX ст. до н. е.

Виявлені поблизу сіл Михайлівка та Іванівка три пізньозрубних поселення за площею не перевищують 2—3 га кожний. Товщина культурного шару — від 0,3 до 0,7 м. Крем'яні вкладні серпа і кам'яні зернотерки — свідчення осілості населення, одним із основних занять якого було землеробство. Насиченість поселень XI—IX ст. до н. е. в порівняно невеликому районі дозволяє по-новому осмислити поширення пізньозрубної культури в Криму.

Примітки

¹ Шульц П. Н. Евпаторийский район, 1933—1934 гг. // Археологические исследования в РСФСР (1934—1936 гг.).— М.— Л., 1941.— С. 266.

² Махнева О. А., Колтухов С. Г. Работы у с. Михайловка в Крыму // АО 1977 г.— М., 1978.— С. 355.

³ Лесков А. М. Кировское поселение // Древности Восточного Крыма.— К., 1970.— С. 16 сл.— Рис. 9, 10, 11; Лесков А. М. Предскифский период в степях Северного Причерноморья // МИА.— 1971.— С. 77 сл.— Рис. 1, 3.

⁴ Крицкова-Гракова О. А. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы // МИА.— 1955.— № 46.— С. 12.— Рис. 27.

⁵ Там же.— Рис. 28.

⁶ Лесков А. М. Предскифский период...— С. 77 сл.— Рис. 27, 28, № 8—12.

⁷ Там же.

⁸ Шарафутдинова И. Н. Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы.— К., 1982.— Рис. 32, 6, 7.

О. А. Махнева

ПОСЕЛЕНИЯ ЭПОХИ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ В САКСКОМ Р-НЕ КРЫМА.

В 1977 г. южнее Сакского озера были обследованы три позднесрубных поселения, расположенных у современных сел Михайловка и Ивановка. Керамический материал, полученный в ходе сборов и шурфовок на территории памятников позволяет отнести их к XI—IX вв. до н. э. Об оседлости населения и его занятии земледелием свидетельствуют находки зернотерок и кремневого вкладыша серпа.

О. А. Makhneva

SETTLEMENTS OF THE LATE BRONZE EPOCH ON THE SAKI DISTRICT OF THE CRIMEAN REGION

In 1977 three settlements of the late Srubian culture southwards of the Saki Lake near the present-day villages Mikhailovka and Ivanovka were examined. Pottery found during

* Поселення поблизу сіл Михайлівка і Ново-Федорівка знаходяться на відстані 2 км одне від одного, поблизу с. Іванівка — 5 км.

excavations in the territory of the relics permits attributing them to the 11th-9th cent.B.C. Findings of grain-graters and a flint insert of a sickle testify to the settled way of life of the population and to its agricultural economy.

Одержано 5.05.88

НОВИЙ ФРАГМЕНТ ЛАТИНСЬКОГО НАПISУ З ХЕРСОНЕСА

В. М. Зубар, І. А. Антонова

У статті розглядається новий фрагмент надгробка Аврелія Демаса, знайдений у 1990 р. і подається нова інтерпретація його латинської епітафії.

1990 р. при розкопках так званої римської цитаделі в північно-східному районі Херсонеського городища, у південно-західній частині подвір'я, трохи вище рівня, на якому зафіксовано приміщення XV казарм III ст., було знайдено уламок сірого вапняка довжиною 33, шириною 16 і товщиною 8 см з частиною латинського напису¹. Він складався з п'яти рядків, був вирізьблений у заглибленому, погано обробленому полі, праворуч обмеженому рамкою, шириною 6 см (рис. 1). Літери вирізьблені глибоко і чітко, але недбало, мабуть без попередньої розмітки. Висота літер 5 см, заглиблення 3 мм. Літера О вузька, з вуглуватим контуром зверху і знизу, без плавного заокруглення. Літери N та E досить широкі: перша 4,5, а друга — 3,0 см. У другому і четвертому рядках напису букви E, T та цифра II мали апекси. У заглибленнях літер з першого до четвертого рядка зафіксовані залишки червоної фарби. Літери п'ятого рядка напису трохи менші за висотою та вирізьблені менш акуратно. T, V і L збереглися частково. Друга V в кінці цього рядка менша за розмірами і вирізьблена, як і літера S попереднього рядка, впритул до рамки поля з написом. Розміри літер п'ятого рядка незаперечно свідчать, що цей рядок у написі був останнім (рис. 1).

Збереглися наступні п'ять рядків фрагментованого латинського напису:

--- [V]S

--- ET

--- NOS

--- II

--- [T]V[L]V

Порівняння цього фрагменту з уже відомими латинськими написами з Херсонеса показало, що він є правою нижньою частиною стели зі сценою «загробної трапези» та епітафією Аврелія Демаса, опублікованою Е. І. Соломонік². Причому, новий фрагмент поєднується з опублікованим у тій частині, де відновлюється слово ANNOS та цифра LXXII (рис. 2).

Знайдений раніше фрагмент епітафії Аврелія Демаса було загалом вірно інтерпретовано Е. І. Соломонік, яка цілком слушно звернула увагу на те, що напис має певні граматичні особливості, притаманні латинській мові пізньоантичного періоду. Новий фрагмент цієї пам'ятки дозволяє лише трохи доповнити запропоноване Е. І. Соломонік читання. Так у першому рядку епітафії Е. І. Соломонік запропонувала відновити VIVS S[IBI]. Однак розміри першого рядка напису дозволяють припустити, що на початку епітафії стояло скорочення S·ET·S (sibi et suis)³.

© В. М. ЗУБАР, І. А. АНТОНОВА, 1996